

І.А.Козаченко

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИЯВЛЕННЯ І ПОДОЛАННЯ ПРИЧИН НЕУСПІШНОСТІ УЧНІВ ТА ВРАХУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПІДХОДУ В НАВЧАННІ

Результативне розв'язання навчально – виховних завдань, що вимагає сьогодення, визначається в тому, як учитель володіє методикою вивчення особистості школяра.

Знання та врахування індивідуальних психологічних особливостей кожного учня – запорука успіху в роботі педагога.

Індивідуальність вихованця – неповторне поєднання різних якостей особистості: структурно-динамічних властивостей його нервової системи, статево-вікових характеристик і психологічних особливостей, які проявляються в єдності, взаємовпливу, взаємодії. Індивідуальні особливості проявляються в основних видах їх діяльності, динамічних реакціях поведінки та в реакціях відповіді на педагогічний вплив.

Знання психолого-педагогічних особливостей учнів дозволяє вчителю об'єднати їх у групи за спільними ознаками, конкретизувати з урахуванням цих особливостей навчально-виховні завдання, визначити зміст, форми, методи і засоби роботи з ними.

Робота з вивчення індивідуальних психолого-педагогічних особливостей школярів різного віку повинна проводитися систематично, послідовно. Відсутність системи у вивченні індивідуальних особливостей учнів є однією із причин помилок, педагогічних прорахунків у роботі вчителя.

Навчання є специфічною пізнавальною діяльністю. Його метою є насамперед засвоєння учнями певної суми знань. На кожному етапі навчання вихованці йдуть від незнання до знання. Цей рух скеровується вчителем. Але засвоєння знань є їх власною діяльністю, здійснюваною за допомогою таких пізнавальних процесів, як відчуття і сприймання, пам'яті, мислення, людського типу вищої нервової діяльності, що виявляється в різному співвідношенні двох сигнальних систем. Це – художній, мисленнєвий і середній типи.

Різне співвідношення сигнальних систем визначає «своєрідність» розуму: художній тип більше схильний до конкретного, образного мислення, тоді як мисленнєвий – більше до узагальненого, абстрактного мислення. Це знаходить свій вплив у життєвій практиці.

Співвідношення сигнальних систем може спричинити до значних і при цьому досить стійких відмінностей навчальної діяльності школярів. Різне співвідношення наочних образів і словесно-логічних операцій має місце при запам'ятовуванні навчального матеріалу. Одні учні в процесі запам'ятовування використовують наочні образи (у них слабо розвинена пам'ять на словесний і цифровий матеріал); інші запам'ятовують переважно за допомогою словесно логічних операцій; третя група користується і наочними образами та словесно-логічними операціями.

При розв'язуванні арифметичних задач одні учні користуються зоровими образами чи просторовими схемами, інші віддають перевагу словесно-абстрактним міркуванням, треті успішно використовують обидва способи.

З боку пізнавальних процесів школярі характеризуються відмінностями у сприйманні. Індивідуальні відмінності сприймання виявляються в його повноті, точності, швидкості. Вони можуть відзначатися цілісністю і емоціональністю, коли увагу учня привертають загалом самі факти (синтетичний тип) або переважаючою аналітичністю, коли увага спрямовується на значення і пояснення фактів (аналітичний тип), або ж поєднання спостереження та опису фактів з їх поясненням (аналітико-синтетичний тип сприймання). Різні в учнів спостережливість, уміння бачити навколишні речі з їх специфічними ознаками. Тому пояснення вчителя, відповіді учнів, демонстрація дослідів, різноманітні засоби унаочнення сприймаються учнями неоднаково. Ця обставина вимагає певної індивідуалізації засобів та форм унаочнення, вмілого поєднання вчителем наочності й слова, опису і пояснення, конкретної характеристики та узагальнення.

Індивідуальною своєрідністю характеризується в кожного учня увага. Різною є стійкість уваги, мірою її сконцентрованості, зосередженості на певному об'єкті, стомлюваності, здатністю переключати увагу з одного об'єкта на інший.

Важливою умовою підтримки уваги є ділова атмосфера на уроці, яка забезпечується включенням усіх учнів у навчальну діяльність. Пам'ять розвивається шляхом вправ та наполегливою роботою по запам'ятовуванню, тривалому збереженню, повному і точному відновленню. Вчителю важливо не тільки на уроці, але і в спеціально відведений час проводити роботу з розвитку пам'яті учнів.

Цю роботу доцільно починати з вивчення особливості пам'яті школярів.

Індивідуальні відмінності пам'яті стосуються насамперед способів запам'ятовування, його швидкості, точності і міцності. За переважаючим типом пам'яті одні учні краще запам'ятовують предмети, картини, обличчя, кольори (образна пам'ять), інші слова (вербальна пам'ять). Крім того, одні краще запам'ятовують те, що сприймається зором, інші те, що на слух або за допомогою слухових почуттів. Дослідженнями встановлено, що запам'ятовування матеріалу учнями різного віку визначається як характером заучуваного матеріалу, так і великою мірою способами чи прийомами запам'ятовування. На продуктивності запам'ятовування, а значить і наступному відтворенні навчального матеріалу позначаються не тільки вікові, а й індивідуальні відмінності пам'яті учнів, врахування яких, підвищує ефективність навчальної діяльності, разом з тим є і умовою вдосконалення мнемічної функції.

Сучасний процес навчання покликаний забезпечити не тільки умови певної системи знань, але і способів, прийомів, методів розумової діяльності. Результативність розв'язання цих завдань залежить від індивідуальних особливостей мислення школярів та своєчасного врахування їх педагогами в навчальному процесі. З метою вивчення особливостей мислення учнів учитель може пропонувати їм різні завдання. Тип завдань, їх змістовна сторона може бути самою різноманітною. В практичній роботі вчитель може користуватися слідуючими типами виявлення шаблонності мислення при розв'язуванні мисленнєвого завдання; виявлення різних якостей розуму в процесі розв'язання завдань.

Індивідуальними якостями мислення є його самостійність, критичність, швидкість, глибина розуміння навчального матеріалу. Вони виявляються в тому, як учні вміють ілюструвати правила прикладами, якими способами користуються при розв'язуванні завдань, як швидко усвідомлюють у них нове, якою мірою спираються при цьому на раніше засвоєне. Мисленнєва діяльність характеризується такими якостями: імпульсивність, обережність, гнучкість, рішучість, інертність.

Індивідуальні відмінності володіння діями та операціями полягають у рівні їх сформованості. У одних учнів вони можуть бути більш досконаліми, у інших – менш досконаліми. Врахування

індивідуальних відмінностей як у рівні сформованості в окремих учнів розумових дій та операцій, так і в їх багатстві й різноманітності є необхідною умовою їх подальшого розвитку і збагачення, а через це – й підвищення ефективності навчання.

Особистість кожного учня характеризується не тільки властивостями, що виявляються в окремих формах психічної діяльності (особливості сприймання, уваги, пам'яті, мислення тощо), а й суттєвими, синтетичними властивостями. До цих властивостей, що характеризують особистість у цілому, належить передусім те, на що спрямована її діяльність, якими потребами та інтересами вона мотивується, які в неї погляди, ідеали, переконання.

Діяльність учнів спрямована головним чином на навчання. Вчать вони неоднаково, і причиною цього є неоднакове їхнє ставлення до навчання. Так, уже в молодших класах розрізняють п'ять видів ставлення до навчання: свідоме й відповідальне ставлення, що супроводжується яскраво вираженим інтересом до навчання; сумнівне ставлення, проте без яскраво вираженого інтересу; позитивне, але нестійке ставлення; безтурботне; негативне. Головною ознакою тут є наявність інтересу до навчання і його стійкість.

Спрямованість особистості учня виявляється в ставленні до навчання і в мотивах та цілях, які його визначають. Причиною неуспішності школярів є негативна мотивація навчальної діяльності. З мотивами навчання тісно пов'язані інтереси, що є складовою формою вибіркової спрямованості особистості на певні об'єкти, в якій своєрідно поєднуються пізнавальні, емоціональні та вольові її риси. Інтереси відіграють у навчальній діяльності важливу роль. Вони є засобом навчально-виховного процесу. Тому на чільному місці в роботі вчителя має бути завдання формування в учнів інтересів до навчання. Індивідуальні відмінності інтересів виявляються в їх змісті, тобто спрямованості на певні навчальні предмети, їх тривалість (довготривалі чи скороминучі), глибину, широту та дійовість. Врахування цих відмінностей є необхідною умовою індивідуального підходу у вихованні в учнів змістовних, різноманітних, стійких і дійових навчальних, пізнавальних інтересів.

Для виявлення і подолання причин неуспішності учнів та індивідуального підходу в навчанні педагогу важливо також знати особливості динамічних проявів їх особистості – темпераменту і емоціональності. У психології виділені чотири типи темпераменту

людини: сангвінічний, холеричний, флегматичний, меланхолічний. Розкриємо основні показники темпераменту, що проявляються у зовнішній поведінці:

- показники сангвінічного темпераменту: висока, тривала працездатність; перемагання труднощів, що виникають на шляху до цілі; швидкий темп діяльності і висока швидкість відповідних реакцій; легкість та активність у спілкуванні з оточуючими; швидке звикання до нової обстановки;
- показники холеричного темпераменту: підвищена подразливість і нерівномірність поведінки; запальність, що приводить до частих афектів; нетерплячість; висока активність; емоціональна нестійкість;
- показники флегматичного темпераменту: здатність тривалий час з високою точністю та інтенсивністю виконувати цікаву монотонну роботу; стриманість у вчинках, спілкуванні, вміння тривалий час зберігати цікаві новини; сповільненість усієї поведінки;
- показники меланхолічного темпераменту: швидка втомлюваність при виконанні будь-якого виду робіт; нерішучість у діях, вчинках, спілкуванні, частий прояв негативних емоціональних станів; невпевненість у собі, сором'язливість, замкнутість; підвищена чутливість до зовнішніх подразників та схильність до самоаналізу.

Розкриємо показники емоційної нестійкості: явне погіршення діяльності у відповідь на зауваження, з проявом мімічних та пантомімічних реакцій; скованість рухів, мови, зміни у фонації, артикуляції, що проявляються у складних умовах; помилки в дії, невідповідні вчинки при емоційній напрузі; виражена нестриманість, метушливість, наявність запитань і відповідей з надзвичайним емоціональним забарвленням.

Вирішуючи подолання причин неуспішності учнів та забезпечення індивідуального підходу, треба відзначити, що в їхній основі лежить неадекватне використання своїх стійких індивідуально-психологічних особливостей, які в дослідженнях психологів та педагогів вивчаються у зв'язку із вченням про типологічні властивості нервової системи. Відповідно до сучасних уявлень властивості нервової системи мають генетичну природу й у цьому значенні розуміються як практично незмінні, стабільні характеристики людини. Цей факт означає, що не можна не зважати на індивідуально-типологічні особливості та не враховувати їх у навчально-виховному

процесі. Серед природних індивідуально-типологічних особливостей найбільш вивчені зараз сила-слабкість (тобто сукупність витривалості, працездатності нервової системи, її стійкість до різного роду перешкод) і рухливість-інертність (тобто швидкість зміни та швидкість протікання процесів збудження і гальмування).

Зупинимося на слабких та інертних учнях. Саме для них багато важких навчальних ситуацій, уникнути яких частіше всього не вдається. Слабким та інертним дітям у школі приходиться «ламати» себе, пристосовуватися до вимог навчання. Інакше неминучі невдачі, конфлікти з оточуючими. Найбільш яскраві особливості слабких та інертних учнів знаходяться в суперечностях з найбільш очевидними вимогами навчання, які часто зустрічаються. Так як перебудова способів навчальної діяльності актуальна для цих категорій учнів, на їх прикладі ми і покажемо, як же можна допомогти самому собі. Щоб ця допомога стала можливою, перш за все потрібно взнати і оцінити сильні сторони проявів своїх природних властивостей.

Подивимося, які ж переваги школярів зі слабкою нервовою системою, де вони виявляються. Перш за все в ситуаціях, що вимагають монотонної, одноманітної роботи. Експериментально встановлено, що різниця між досліджуваними в силі нервової системи здійснює певний вплив на продуктивність, виконання нескладної, але одноманітної розумової роботи. Особам з більш сильною нервовою системою важче дається виконання такої роботи, вони роблять більше помилок. Одноманітна робота викликає у них специфічний стан, який подібно стомленості супроводжується суб'єктивними почуттями втоми, млявості, сонливості. Особи із слабкою нервовою системою менше піддаються виникненню цього стану.

У школі дітям нерідко приходиться виконувати одноманітну роботу. Сюди відносяться і розв'язування однотипових задач, і виконання багатьох вправ з української мови, і заповнення контурних карт з географії чи історії тощо. Таку роботу охоче, краще та успішніше виконують учні зі слабкою нервовою системою. Крім того, останні ефективно із задоволенням діють за шаблоном, алгоритмом, єдиною схемою. Розв'язування задач за наданим алгоритмом, слабкі досліджувані швидше та з меншою кількістю помилок справляються з роботою, ніж сильні.

Слабкі учні люблять працювати ґрунтовно, крок за кроком виконуючи завдання. Тому для них сприятливі ситуації, що вимагають

послідовності, планомірності, коли розписані кожний етап та їх черговість. Таких ситуацій немало в навчальній діяльності. Вони з задоволенням працювали б за алгоритмом, не відволікаючись, не перескакуючи від однієї операції до іншої, дотримуючись суворої їх послідовності.

Робота за шаблоном найбільш сприятлива для учнів з слабкою нервовою системою. Саме вони більш комфортно відчувають себе в учителів, схильних до «шаблонізації» роботи.

Існують такі навчальні завдання і ситуації, коли школяр вимушений притримуватися розробленої схеми. Так буває, наприклад, у математиці при спрощенні складних алгебраїчних виразів шляхом послідовного застосування ряду формул. Учні з слабкою нервовою системою вражають акуратністю і точністю виконання перетворень.

Слабкі схильні до планування майбутньої діяльності, за рахунок чого, як показують дослідження, їм вдається оптимально організувати її та розрахувати свої сили таким чином, щоб їх вистачило на всю роботу. Вони успішніші у тих видах діяльності, які вимагають попередньої підготовки. За рахунок детальної підготовчої роботи, слабкі учні самостійно проникають у більш глибокі зв'язки та відношення всередині навчального матеріалу; вони глибше і ґрунтовніше засвоюють зміст шкільних дисциплін та виявляють свої переваги в тих випадках, коли вимагається знання предмета зверх шкільної програми. Це досягається частково шляхом систематизації знань. Класифікування, категоризація, пошук систематичності і зв'язків приносять дитині із слабкою нервовою системою інтелектуальне задоволення.

При експериментальному дослідженні особливостей розв'язання логічних задач нами було помічено, що дослідні з слабкою нервовою системою прагнуть упорядкувати, класифікувати умови задачі і виявляють при цьому велике мистецтво та винахідливість. Якщо ж їм не дати такої можливості, вони не справляються з розв'язком. Систематизація матеріалу – важлива умова успіху у виконанні деяких робіт, у тому числі і навчальної діяльності. Слабкі схильні до ретельного контролю виконання навчальних завдань та до перевірки одержаних результатів. Якщо їм надається така можливість, вони допускають менше помилок, ніж сильні.

Як показують психолого-педагогічні дослідження, серед невстигаючих школярів більше дітей із слабкою та інертною нервовою

системою. Для того, щоб попередити неуспішність у таких дітей, педагогу необхідно знати ті види навчальних ситуацій, які ускладнюють діяльність учнів із слабкою нервовою системою. До таких навчальних ситуацій відносяться: тривала напружена робота, бо такий учень швидко стомлюється, а отже, втрачає працездатність, починає припускатися помилок, повільніше засвоює навчальний матеріал; відповідальна, яка потребує емоційного, нервово-психічного напруження (самостійна, контрольна), робота, особливо, якщо на неї приділяється обмежений час; ситуація, коли вчитель у швидкому темпі ставить запитання і ставить учня в положення негайної відповіді; робота в шумній обстановці; ситуація, коли потрібно на уроці засвоїти великий за обсягом матеріал; робота після невдалої відповіді, оціненої негайно.

Для того, щоб допомогти перебороти ці труднощі, таким учням необхідне дотримання з боку вчителя деяких правил: не ставити такого учня в ситуацію несподіваного запитання і швидкої відповіді на нього; бажано, щоб відповідь була у письмовій формі; не змушувати таких учнів відповідати новий матеріал цього уроку; у мінімальному ступені відволікати учня, намагатися не переключати його увагу; заохоченням підвищувати впевненість в своїх силах; обережніше оцінювати невдачі учня.

Розглянемо тепер, якими позитивними сторонами повертається для школярів інертність нервової системи, в яких навчальних ситуаціях вони проявляються. Перше, на що потрібно звернути увагу, це здатність інертних учнів працювати довго і не відволікаючись. Як показують дослідження, для них характерно повільне наростання активності, але тривале її збереження. Інертність, як одна з природних якостей, містить у собі певні передумови для навчальних успіхів дітей. Використання цих умов у великій мірі залежить від мотивації та системи особистісних відношень, від розумового розвитку і інших рис особистості, та умов її оточення.

Інертні учні, як і слабкі, схильні до одноманітної роботи, успішно справляються з нею протягом тривалого часу. Вони віддають перевагу справі з уже засвоєним, пройденим матеріалом. Це пояснюється тим, що у них краще розвинена довготривала пам'ять, ніж короткочасна. Уже за своєю природою, інертність характеризує властивості нервової системи зберігати сліди подразнення. Тому

інертність є основою пам'яті, набування звичок, закріплення навичок, збереження стереотипів.

Достоїнством інертних учнів є присутній їм високий ступінь самостійності у виконанні навчальних завдань. Вони віддають перевагу індивідуальній, незалежній від класу і вчителя роботі, тому що в такому випадку у них є можливість мимовільно її організувати. Такого типу учні приступають до термінового виконання завдання і працюють уважно, не відволікаючись. За рахунок правильної організації роботи вони здатні зробити не менший її об'єм, ніж рухливі учні. Поглиблена самостійна робота, схильність до якої мають учні з інертною нервовою системою – важливий етап розумового розвитку, а також розвитку особистості.

Розглянемо ситуації, в яких особливі ускладнення виникають у інертних учнів: пропонування завдань різноманітних за змістом і способами роботи; викладання матеріалу у високому темпі; вимога швидкого переключення уваги з одного виду роботи на інший; виконання завдань на кмітливість при високому темпі роботи.

У роботі з такими учнями з боку вчителя необхідне дотримання наступних правил: не вимагати негайного включення в роботу, тому що їхня активність у виконанні нового завдання зростає поступово; не слід проводити їх опитування на початку уроку, оскільки вони важко відволікаються від попередньої ситуації; у момент виконання завдання не треба їх відволікати, переключати увагу на що-небудь інше.

Під час проведення дослідно-експериментальної роботи (ЗОСШ№37, ЗОСШ№48, ЗОСШ№78 м. Кривого Рогу, Дніпропетровської обл.) з апробації «Технологічного аспекту виявлення і подолання причин неуспішності учнів, та індивідуального підходу в навчанні» примінялись наступні педагогічні технології: «Активізація пізнавальної діяльності учнів при поясненні нового матеріалу», «Система роботи з відстаючими», «Метод прискореного розбору матеріалу та задач, що були задані додому», «Мікрогруповий спосіб навчання», «Метод результативного навчання», «Процедура «Шлях успіху», «Процедура «Сходи», «Метод індивідуальної підтримки», «Поліпшити і повторити», «Ланцюжок (відпрацювання вмінь)». Розкриємо сутність окремих з них.

1. Метод результативного навчання. Кожен учень отримує папірець свого рівня(передбачених рівнів навчання всього три), на

якому записані результати, яких він має домогтися наприкінці вивчення кожної теми. Учень спільно з учителем визначає та узгоджує навчальні цілі, понятійний апарат, можливі складності, швидкість проходження теми й форми пред'явлення результатів. Цей підхід передбачає обов'язкове проведення індивідуальних консультацій, які вносяться в навчальний план. Різномасштабна швидкість проходження кожним учнем теми передбачає продовження роботи для тих, хто обрав низький рівень. Тим, хто швидко виконує завдання вищого рівня й досягає запланованого результату, можна в рамках теми розв'язувати задачі пошукового характеру.

2. Метод прискороного розбору матеріалу та задач, що були задані додому. Учитель або спеціально підготовлені учні розбирають кожен елемент домашнього завдання. При чому вчитель робить це однаково для всіх, а учні-помічники працюють із різнорівневними групами. Можна використовувати два способи одночасно або лише один.

Сформулюємо дії вчителя, які становлять систему роботи з невстигаючими учнями: вивчення можливих причин неуспішності і по можливості нейтралізувати їх; допомогти учням у плануванні режиму дня, тісний контакт з батьками для того, щоб вони могли за необхідності допомогти школяреві; створення ситуації успіху відстаючим учням; навчати школярів прийомам самостійної роботи; організувати постійний контроль за їхньою навчальною діяльністю; організувати систематичні додаткові заняття; індивідуалізувати роботу з ними на уроках, а також в домашніх завданнях; знайти оптимальне поєднання допомоги з боку інших учнів.

У процесі роботи з учнями на уроці часто виникають наступні труднощі: не справляється із завданнями для самостійної роботи; постійно перепитує вчителя; часто відволікається на уроках; відчуває страх перед учителем; коментує оцінки та поведінку вчителя своїми зауваженнями. На деякі із них укажемо можливі психологічні причини та дамо рекомендації.

Не справляється із завданнями для самостійної роботи. Можливі психологічні причини: несформованість прийомів навчальної діяльності; низький рівень довільності; відсутність мотивації навчання. Рекомендації: виконання спеціальних корегувальних вправ; урахування при навчанні індивідуальних особливостей учня.

Коментує оцінки та поведінку вчителя своїми зауваженнями. Можливі психологічні причини: помилки сімейного виховання; особливості розвитку Я – концепції. Рекомендації: робота з батьками; коректування індивідуально-мотиваційної сфери.

Успішність індивідуального підходу залежить головним чином від конкретизації найближчих завдань виховуючого та розвиваючого навчання учнів, від уміння організувати навчальний матеріал, від гнучкості методики розвиваючого навчання, від рівня вихованості, освіченості та педагогічної майстерності вчителя. Крім того треба зазначити, що індивідуальний підхід містить у собі не тільки контакт із конкретним учнем, але і вплив на нього через колектив однолітків і сім'ю. Виходячи з цього, можна сформулювати конкретні завдання вчителя при індивідуальному підході до учнів: добре знати кожного учня, його індивідуальні психологічні особливості та умови їх формування; проявляти до учнів педагогічний такт, а для цього вміти передбачати наслідки того чи іншого підходу до певного учня; при виборі та застосуванні методів і прийомів навчально-виховного впливу на школярів, урахувати їхні індивідуальні особливості.

Гармонічний підхід до основних ознак педагогічного такту: природність, простота звертання, щирість тону, позбавлення будь-якої фальші; довіра до школяра; поради і рекомендації без нав'язливості; вимоги та навіювання без придушення самостійності; іронія і гумор, позбавлені принижуючої насмішкватості; твердість і послідовність; розвиток самостійності.

Основні «алгоритми» індивідуальної роботи з учнями на уроці: вивчення цілісної особистості учня (виявлення його творчої своєрідності та прогалин у знаннях; умовне віднесення учня до певної групи типології школярів і проектування основного напрямку індивідуальної роботи з ним; пошук першочергових заходів-завдань у індивідуальній роботі; уточнення основного напрямку індивідуальної роботи, застосування в її динаміці найраціональніших прийомів; аналіз і узагальнення виховної роботи.

Одна із обов'язкових умов успіху виявлення і подолання причин неуспішності учнів та індивідуального підходу в навчанні - знання індивідуальних особливостей кожного школяра. Вчитель – предметник зможе обіпертися та визначити більш ефективні методи навчання школярів. Разом з тим кожен учень повинен усвідомити та

використати свої переваги, що витікають із його психофізіологічного потенціалу, а також зрозуміти і компенсувати свої недоліки.

Індивідуальний підхід до учнів, який є важливою умовою і ефективним засобом продуктивної навчальної діяльності, повинен спиратися на знання не тільки рис та якостей, що входять до окремих форм психічної, зокрема пізнавальної діяльності школярів, а й властивостей, що характеризують особистість кожного учня в цілому, його загальну спрямованість.

Вивчення індивідуального підходу та виявлення і подолання причин неуспішності учнів у навчанні повинно бути педагогічно спрямованим, практично дійовим. Ніяке, навіть найдосконаліше знання дітей, само собою ще не розв'язує проблеми їх навчання. Але воно стає надійним знаряддям у руках педагогів, якщо підпорядковане конкретним завданням навчально-виховної роботи в школі.

Список використаних джерел

1. Айзенк Г.Ю. Проверьте свои способности / Г.Ю.Айзенк –М.: Мир, 1972. – 272с.
2. Акимова М.К. Индивидуальность учащегося и индивидуальный подход / М.К.Акимова, В.Т.Козлов – М.: Знание, 1992. – 80с.
3. Колеченко А.К. Энциклопедия педагогических технологий: Пособие для преподавателей / А.К.Колеченко – СПб.: КАРО, 2006. –368с.
4. Лізинський В.М. Прийоми та форми в навчальній діяльності / В.М.Лізинський – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2007. – 160с.
5. Локалова Н.Г. Как помочь слабоуспевающему школьнику / Н.Г.Локалова – М., 1995. – 208с.
6. Сборник методик для диагностики педагогических способностей, умений, качеств, интересов личности, психологических состояний/ Под ред. Р.И.Хмелюк. – Одесса, 1991. – 269с.
7. Турищева Л.В. Психолого-педагогічні аспекти уроку / Л.В.Турищева – Х.: Вид. група «Основа», 2007, – 128с.
8. Юркевич В.С. Светлая радость познания / В.С.Юркевич– М.: Знание, 1975.– 81с.